

УДК 378.147:801.73

ЗАСТОСУВАННЯ ГЕРМЕНЕВТИЧНОГО ПІДХОДУ ДО ВИВЧЕННЯ ТЕКСТУ

Лелеко В.В.

У статті обґрунтовується герменевтичний підхід до тексту як моделі взаємодії автора та читача. Розглядається розуміння як процес інтерпретації. Описуються основні принципи герменевтичного підходу.

Ключові слова: герменевтика, герменевтичний підхід, герменевтична ситуація, евристика розуміння.

В статье обосновывается герменевтический подход. Рассматривается понимание как модель взаимодействия автора и читателя. Описываются основные принципы герменевтического подхода.

Ключевые слова: герменевтика, герменевтический подход, герменевтическая ситуация, эвристика понимания.

The article substantiates hermeneutic approach as a model of interaction of the author and the reader. Understanding as a process of interpretation is scrutinized. The main principles of hermeneutic approach are described.

Key words: hermeneutics, hermeneutic approach, hermeneutic situation, heuristic of understanding.

Завдання сучасної освіти передбачає не лише запам'ятовувати інформацію, але й аналізувати, розуміти та інтерпретувати її. Серед розмаїття підходів до вивчення тексту герменевтичний підхід розглядають як один з найголовніших, оскільки він передбачає розкриття смислів тексту, а отже, й розуміння тексту. Отже, мета статті полягає у висвітленні особливостей герменевтичного підходу, а також виявленні умов його застосування у процесі читання творів.

Герменевтика – це теорія та практика інтерпретації мовленнєвих творів, представлених знаками, символами і текстами [17, с. 88], та наука про розуміння смислу мовленнєвих творів [11, с. 157]; мистецтво тлумачення, спрямоване на виявлення істинного (рос. – *подлинного*) смислу тексту [4, с. 89]; важливий ресурс формування мовної особистості, яка володіє здатністю викладати свої думки в усній чи письмовій формі [6, с. 39].

Предметом герменевтики є розуміння. У навчанні читання головним завданням є розуміння тексту [6, с. 39]. Воно базується на індивідуальному емпіричному досвіді особистості та засвоєних нею нормативно-ціннісних еталонів дійсності [4, с. 358]. Феномен розуміння розглядається як [6, с. 39]: процес осягнення смислу (або смислів) тексту та внутрішніх зв'язків у його змісті; опанування чужих переживань, думок і рішень, описаних у тексті; рух до знання та його активного здобування, відтворення ситуацій і дій, зображених у тексті.

У межах герменевтики був розроблений **герменевтичний підхід**, який базується на

виявленнях про універсальність мовних (а в ширшому значенні – знакових) структур [2, с. 314]. У герменевтичному підході розуміння тексту передбачає розкриття його смислів, які не виражені експліцитно, та рух від розуміння частин до прогнозування змісту цілого і навпаки – від розуміння цілого до усвідомлення змісту частин. Таким чином, *метою* читання художнього твору у цьому підході є входження в герменевтичне коло твору, тобто в задум автора, і розуміння смислу цілого тексту на основі аналізу частин, що впливає з передбачення смислу цілого [5, с. 371].

Герменевтичний підхід до літературного твору передбачає розуміння його як структури, яка має певне значення, тобто як смислову єдність, наділену генеративною функцією смислотворення. Цей підхід враховує також інтенціональність авторської свідомості та рецептивний характер самого процесу читання. Рецептивний аналіз твору скерований на дослідження літературних явищ і літературних епох з урахуванням складної взаємодії автора, твору та читача [16].

Вихідним положенням герменевтичного підходу є розгляд розуміння тексту як процесу інтерпретації. Водночас вчені розмежовують поняття розуміння та інтерпретації. Так, В.В.Красних вважає, що інтерпретація відбувається у загальному контексті пізнавальної та оцінної діяльності людини на відміну від розуміння, яке спирається на мову [9, с. 139]. Для розуміння релевантними є знання мови (щоб декодувати текст, тобто перейти від лінійної послідовності знаків до відповідної семантичної ситуації)

та власний досвід, а для інтерпретації – знання про світ енциклопедичного характеру та екстралінгвістичні знання. Тут необхідно не лише співвіднести текст зі знайомими ситуаціями, а й уміти моделювати інформацію, оперувати великим обсягом інформації, робити теоретичні узагальнення, розглядати текст у соціокультурному контексті тощо [8, с. 44].

У процесі інтерпретації художнього тексту виникають певні труднощі, пов'язані з наявністю в тексті підтексту як імпліцитної категорії мови. Мова у тексті реалізується двопланово: первинно – у системі засобів словарних позначень та вторинно – під час передавання інформації прагматичного впливу учасникам комунікації (власне підтекст). Одиниці мови в тексті не є безпосередніми носіями підтекстової інформації як імпліцитної категорії; вони виражають її лише в контексті, який виявляється одночасно в декількох смислах: екстралінгвістичному, невербальному (наприклад, культурно-історичне тло твору); лінгвістичному, вербальному (який, власне, реалізує підтекстовий смисл мовних одиниць); пресупозиційному, або вертикальному [13, с. 125–126].

Зауважимо, що під *пресупозицією* розуміють фонові знання, попередні умови сприймання тексту, наявні у читача чи слухача. Пресупозиції уможливають експлікацію підтексту за рахунок відношень, створених експліцитно та виражених одиницями мови, що складають текст. Трансформуючи вихідне мовне значення залежно від лінгвістичного і пресупозиційного контекстів, мовний знак реалізує свою художню функцію. За рахунок цього саме у контексті зникає будь-яка двозначність [13, с. 125–126].

Одиниці всіх мовних рівнів, функціонуючи в певному лінгвістичному контексті, можуть виступати як опорні елементи, які прогнозують глибинний смисл тексту. Читач розкриває їх змістові зв'язки, які зумовлюють однозначне розуміння підтекстової, а відповідно, й концептуальної інформації, включаючи їх у свій вертикальний контекст. Інтерпретація художнього тексту є пізнанням його суті, розумінням смислу, концепту через запропонований мовний матеріал, який забезпечує хоча й рухоме, але не мимовільне прочитання смислу [13, с. 125–126].

Як і будь-який інший, герменевтичний підхід базується на певних принципах. Це, зокрема, принцип евристичності, принцип когнітивності, принцип мовленнєво-розумової активності читача та принцип інтерпретації прочитаного [5, с. 372]. Вважаємо, що до згаданих вище принципів слід додати ще принцип діалогізму та принцип циклічності. Коротко зупинимось на кожному з них.

1. Принцип евристичності. Залежно від ситуації спілкування (в тому числі і спілкування між автором та читачем) пропонується висловлювання, яке є адекватним комунікативному завданню та допомагає його розв'язати. Таке висловлювання неможливо передбачити заздалегідь. В основі принципу евристичності є непередбачуваність мовленнєвих дій читача [19, с. 20].

Принцип евристичності діє також у виборі рішень, який може бути результатом випадкового пошуку. Художній текст є джерелом різноманітної інформації, для розуміння якої студенту необхідно

виявити максимальну гнучкість мислення. У процесі сприймання прочитаного студент проходить етап попереднього орієнтування, під час якого він отримує інформацію про тип герменевтичної ситуації та обирає відповідне рішення [10, с. 132]. **Герменевтичну ситуацію** розглядають як складний об'єкт, стосовно якого необхідні спеціальні прийоми дій та досліджень – евристик розуміння тексту.

Виокремлюють такі **типи герменевтичних ситуацій**, з якими читач стикається у процесі читання твору: **знакові ситуації** (нерозуміння виникає через характер зв'язків знаків та їхніх відношень); **ситуації об'єктивної реальності** (нерозуміння виникає через складність зв'язків та відносин між вираженнями у тексті уявленнями та поняттями читача про предмети, явища і процеси); **ідеально-реальні ситуації** (нерозуміння виникає через складну структуру представлених у тексті смислів, їхніх взаємовідносин та розвитку) [7, с. 2–3].

Для реалізації принципу евристичності пропонується низка евристик, використання яких допоможе студентові проникнути у герменевтичне коло тексту та розв'язати певну герменевтичну ситуацію [20, с. 4–11]. Розрізняють такі **евристики розуміння тексту** (англ. *heuristics for text understanding*) [1, с. 167; див. також 5, с. 374–375]:

- 1) **авторські**, до яких належать: а) телеологічна авторська; б) телеологічна адресатна евристики;
- 2) **темпоральні**, до яких належать: а) контекстна авторська; б) контекстна адресатна евристики;
- 3) **евристики дій**, що дозволяють розірвати герменевтичне коло тексту й увійти до понятійного світу автора. До них належать: а) евристику лінгвістичного значення; б) сутнісна евристика; в) евристика універсальних категорій; г) дискурсивна евристика; г') евристика творчого розуміння.

Здатність до зазначеної евристичної діяльності може бути сформованою лише тоді, коли у процесі навчання буде дотримано всіх його важливих сторін у плані евристичності, зокрема: а) евристичності мовленнєвих завдань; б) евристичності предмета спілкування; в) евристичності змісту спілкування; г) евристичності мовленнєвих засобів [20, с. 4–11], що реалізує когнітивність навчання.

2. Принцип когнітивності. Його реалізація на заняттях зарубіжної літератури полягає в тому, що організація навчального процесу на етапі усвідомлення нової інформації має співпадати з природним шляхом пізнання, властивим психіці людини [20, с. 4–11].

Когнітивні процеси під час читання мають не лише універсальні, загальні ознаки, а й велику кількість індивідуальних якостей, які характеризують пізнавальну манеру кожного окремого студента. Тому принцип когнітивності націлений також на когнітивний розвиток студента, якому слід допомогти розвивати гнучкість у застосуванні метакогнітивних, когнітивних, соціальних та афективних стратегій на кожному етапі пізнання, навчити застосовувати ті чи інші стратегії відповідно поставленого завдання [15, с. 47]. Прикладом метакогнітивних стратегій може бути планування, вибіркова увага, самокорекція та самооцінка своєї діяльності. До когнітивних стратегій, використовуваних у процесі читання, належить повторення, класифікація,

здогадка, індукція, дедукція тощо. Співпраця автора та читача може бути прикладом соціальної стратегії, а контроль емоцій – афективної [20, с. 4–11].

Завдяки принципу когнітивності збагачуються пізнавальні можливості студентів та підвищується якість та результативність їхньої навчальної діяльності.

3. Принцип розвитку мовленнєво-розумової активності читача. Мовленнєво-розумова активність (МРА) – це цілеспрямований, умотивований та осмислений процес пізнання дійсності мовленнєвими засобами. Одиницею МРА є мовленнєво-розумова дія. Вона складається з трьох етапів: отримання мовленнєвої або немовленнєвої інформації, опрацювання інформації та її передавання. МРА має причинно-наслідковий характер; вона спрямована на глибоке проникнення в суть предмета чи явища, виявлення його особливостей, конструювання імпліцитних зв'язків між певними елементами тощо [12, с. 7–11].

Принцип розвитку МРА полягає в тому, що завдання на всіх етапах навчання є мовленнєво-розумовими задачами різного рівня проблемності та складності, котрі студенти мають розв'язати. Мовленнєво-розумові задачі покликані розвивати механізми мислення: орієнтування в ситуації, оцінювання сигналів зворотного зв'язку та прийняття рішень, механізм цілепокладання (рос. – *целелогання*), прогнозування (результатів, змісту тексту), вибір, комбінування та конструювання смислів. Чим більше самостійності виявляє студент у ході розв'язання будь-якої задачі, тим ефективніше буде засвоєння та подальше виконання цієї діяльності. Тому в герменевтичному підході багато уваги приділяється саме розвитку самостійності мислення, в тому числі й у процесі обговорення проблем, коли у студентів з'являється потреба передати свої власні думки та почуття, відстояти свою точку зору, інтерпретувати прочитане тощо [5, с. 373].

4. Принцип інтерпретації прочитаного. Результати розуміння тексту фіксуються у процесі інтерпретації – власне, адресатної вербалізації прочитаного. Зрозумілою є лише та інформація, яка може бути відображена інакше. Кінцевим результатом процесу розуміння є образ змісту тексту або його концепт [10, с. 42]. У свідомості адресата образом змісту тексту виступає когнітивна схема – узагальнена та стереотипізована форма зберігання минулого досвіду відносно чітко визначеної предметної царини (знайомого об'єкта, відомої ситуації, звичної послідовності подій тощо) [18, с. 113].

Принцип інтерпретації передбачає створення у свідомості студента такої схеми, конструювання якої передбачає застосування ментального лексику – знань про мову та в мові, оцінок, відчуттів, образів тощо. Таким чином, реципієнт будує власний модельний світ прочитаного, використовуючи внутрішні психорозумові ресурси адресанта та проєкції, скеровані на чужу свідомість автора [3, с. 47].

У процесі інтерпретації тексту слід зважати на деякі особливості його тлумачення, зокрема, сприймання тексту як такого, розуміння цілого на основі частин та частин на основі цілого, визначення співвідношення власних установок при тлумаченні об'єктивного змісту тексту, доповнення наявних

смислових взаємозв'язків адекватними умовами та перспективами, інтерпретації тексту глибше авторського розуміння тощо [13, с. 128], що передбачає певний діалогізм у ході читання.

5. Принцип діалогізму. Проблема діалогу під час читання художнього твору розглядається у декількох вимірах. Це, зокрема [14, с. 108]:

а) *діалог автора з читачем*, де авторське “Я” або персонажне “Він” виступає позначенням читацького “Ти”, надаючи читачеві змогу подумки ототожнювати себе з героєм-оповідачем. У свою чергу, письменницьке “Ти” дає читачеві можливість впізнати у ньому власне “Я”. Читач знаходить у творах ту істину, яку він прагне знайти, а не ту, яку письменник виклав у ньому. Цим зумовлюється велика кількість різних інтерпретацій, які розширюють інформаційний простір твору, а відтак, збагачують його зміст. Діалог автора з читачем завжди має характер боротьби, з якої перший не завжди виходить переможцем. Але, коли це відбувається, автор має в особі читача найкращого співрозмовника;

б) *діалог автора з героєм*: відносини між автором і героєм у художньому творі можуть складатися порізному. Герой іноді виглядає як бліда копія автора, якому відведено роль носія авторської думки. У такому разі ні про який діалог автора і героя не може бути й мови, це – авторський монолог, лише замаскований під діалог. У художньому творі герой отримує власне життя і стає повноправним учасником діалогу. Він діє згідно з певними законами, які не можна безкарно порушити;

в) *діалог автора з самим собою* у такому літературному жанрі, як автобіографія, коли автор водночас є і героєм власного твору, і його автором. Сама можливість розповісти про себе потребує здатності уявляти себе іншою людиною, подумки дивитись на себе її очима. В автобіографії “Я” автора виконує дві функції – автора і героя твору. Розбіжність реального та літературного “Я” автора засвідчує кардинальну відмінність між “написаним” світом і світом, у якому автор реально живе. Як реальна істота, автор живе й діє за законами реального світу. Як персонаж твору, він, як і будь-який літературний герой, має діяти відповідно до законів літературного твору. Отже, автор немовби укладає сам із собою “автобіографічний” договір, згідно з яким, адресуючи свій твір уявному читачеві, він (автор) представляє йому (читачу) самого себе, пояснюючи смисловий і літературний зріз майбутнього твору.

6. Принцип циклічності, або герменевтичного кола. Наріжним каменем герменевтики (як вчення про розуміння) є принцип циклічності, що виражає поступовий характер розуміння тексту. Розуміння базується на входженні у герменевтичне понятійне коло тексту, тобто на процедурі, яка використовує невербалізоване попереднє знання і досвіду читача та певних евристик розуміння тексту [2, с. 314]. У межах принципу циклічності розуміння розглядається не як коло в чистому вигляді, а як спіраль, всередині якої відбувається взаємозв'язок цілого та частин. Спіраль складається з циклів. Кожен цикл виступає як виток у розумінні тексту, а спіраль – як ланцюг циклів. Причому на вищих рівнях спіралі відбувається повторення його нижчих рівнів, тобто повернення до “старого” розуміння частин. Частина

є згорнутим цілим і певною мірою репрезентує якості та властивості цілого.

Герменевтичне коло як концептуальний світ семантичних і прагматичних категорій тексту має на меті виявлення певних процедур, які дозволяють зрозуміти текст завдяки входженню до цього кола. У теоретичних концепціях герменевтики понятійне коло утворюють бінарні сукупності різноманітних процедур, так звані "мікропарадигми" (опозиції) герменевтичного аналізу тексту. Серед найвідоміших сукупностей виокремлюють такі [2, с. 314]:

1) пояснення/розуміння [21]; 2) знання/пізнання; 3) пізнання/розуміння; 4) розуміння частини/розуміння цілого; 5) розуміння/пояснення.

Отже, герменевтичний підхід дозволяє розв'язати проблему розуміння тексту, а також стимулювати у студентів інтерес до читання. Герменевтичний підхід зумовлюється певними принципами, а також реалізується через активну дослідницьку діяльність з текстом.

Література

1. Англо-русский сигнал по лингвистике и семиотике / под ред. А. Н. Баранова, Д. О. Добровольского. – М., 2001.
2. Баранов А. Н. Введение в прикладную лингвистику : учеб. пособие / А. Н. Баранов – М. : Эдиториал УРСС, 2003. – 360 с.
3. Богин Г. И. Методологическое пособие по интерпретации художественного текста / Г. И. Богин. – 2004. – 48 с.
4. Большой толковый психологический словарь / Артур Ребер (Penguin). – М. : Вече, АСТ, 2000. Т. 2. – 2000. – 560 с.
5. Вовк О. І. Когнітивні аспекти викладання англійської мови у вищих навчальних закладах : навч.-метод. посіб. / О. І. Вовк. – Черкаси : САН, 2010. – 560 с.
6. Галицких Е. О. Герменевтический подход к формированию языковой личности на уроках литературы / Е. О. Галицких // Русская литература в формировании современной языковой личности. – СПб., 2007. – С. 38–45.
7. Колодина Н. И. Теоретические аспекты понимания и интерпретации художественного текста : автореф. дисс. ... канд. пед. наук : спец. 10.02.19 / Колодина Н. И. – Воронеж, 2002. – 21 с.
8. Кондратенко Н. Організація семантичного поля тексту: текстовий та інтерпретаційний зміст / Н. Кондратенко // Збірник наукових праць з філософії та філології. – Вип. 6. – 2004. – С. 40–49.
9. Красных В. "Свой" среди "чужих": миф или реальность / В. Красных. – М., 2003.
10. Леонтьев А. А. Основы психолингвистики / А. А. Леонтьев. – М. : Смысл ; СПб. : Лань, 2003. – 287 с.
11. Литературная энциклопедия терминов и понятий / под ред. А. Н. Николюкина. – М. : Интелвак, 2001.
12. Мильруд Р. П. Основные способы стимулирования речемыслительной деятельности на иностранном языке / Р. П. Мильруд // Иностранные языки в школе. – 1996. – № 6. – С. 7–11.
13. Новикова О. А. Герменевтический подход к экспликации подтекста / О. А. Новикова // Российский лингвистический ежегодник. – 2003. – № 4–5. – С. 125–130.
14. Озадовська Л. В. Парадигма діалогічності в сучасному мисленні [Електронний ресурс] / Л. В. Озадовська. – Інституту філософії імені Г. С. Сковороди НАН України, 2005. – 116 с. <http://www.filosof.com.ua/Ozadovska/Zmist.htm>. – Назва з екрану.
15. Пассов Е. И. Коммуникативный метод обучения иноязычному говорению / Е. И. Пассов. – М. : Просвещение, 1991. – 223 с.
16. Сінченко О. Д. Горизонт сподівань та його функціонування в літературному процесі (на матеріалі української літератури 20–30-х рр. ХХ ст.) : дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.01.06 / Сінченко Олександр Дмитрович ; Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка. – К., 2006. – 189 с.
17. Социальная философия : словарь / сост. В. Е. Кемеров, Т. Х. Керимов. – М. : Академический проект, 2003. – 560 с.
18. Холодная М. О. Психология интеллекта. Парадоксы исследования / М. О. Холодная. – 2-е изд., перераб. и доп. – СПб. : Питер, 2002. – 272 с.
19. Шаханович А. М. Психолингвистический анализ семантики и грамматики / А. М. Шаханович, Н. М. Юрьева. – М. : Наука, 1990. – 56 с.
20. Щепилова А. В. Когнитивный принцип обучения второму иностранному языку: к вопросу о теоретическом обосновании / А. В. Щепилова // Иностранные языки в школе. – 2003. – № 2. – С. 4–11.
21. Apel K. Die Erklären-Verstehen-Kontroverse in Transzedental-Pragmatischer Sicht / K. Apel. – Frankfurt am Main, 1979.